

Urednik
Zoran Hamović

Likovni urednik
Dragana Atanasović

CPEG cultural policy
education group
an initiative of the European Cultural Foundation

This edition was published with the support of Next Page Foundation within the Cultural Policy Group's (CPEG) initiative of the European Cultural Foundation.

Ova knjiga je objavljena uz podršku Next Page Foundation kao deo aktivnosti Grupe za obrazovanje u oblasti kulturne politike (CPEG) u okviru Evropske fondacije za kulturu.

Naslov originala:

Transcultural Europe

Cultural Policy in a Changing Europe

Edited by Ulrike Hanna Meinhof and Anna Triandafyllidou

Editorial matter and selection © Ulrike Hanna Meinhof and Anna Triandafyllidou 2006

Individual chapters © contributors 2006

First published in English by Palgrave Macmillan, a division of Macmillan Publishers Limited under the title Transcultural Europe, 1st edition by Ulrike Hanna Meinhof and Anna Triandafyllidou. This edition has been translated and published under licence from Palgrave Macmillan. The Author has asserted the right to be identified as the author of this Work.

TRANSKULTURNA EVROPA

Kulturna politika u Evropi koja se menja

Priredile
Ulrike Hana Majnhof
Ana Triandafilidu

Preveli sa engleskog
Ljubica Brajer
Dorđe Krivokapić

CLIO
2008

- Landry, C. (2002) 'Togetherness in difference: culture at the crossroads, Expert report: Cultural policy of Bosnia and Herzegovina'. Strazbur: Savet Evrope.
- Matarasso, F. / Landry, C. (1999) *Balancing Act: 21 Strategic Dilemmas in Cultural Policy*. Strazbur: Savet Evrope.
- Porter, M. (1999) *The Competitive Advantage of Nations*. Njujork: The Free Press.
- Švob-Đokić, N. (ur.) (2001) 'Redefining Cultural Identities. Collection of papers from the course on Redefining Cultural Identities: Southeastern Europe', Dubrovnik, 14–19. maj 2000. *Culturelink* (Zagreb: Institute for International Relations).
- Pavlović, V. (ur.) (1995) *Repressed civil society*. Beograd: Eko Center.
- Saez J.-P. (2000) 'From Cultural Pluralism to otherness', *Observatoire Culture* <http://www.observatoire-culture.net/pdf/JPSDelphes2GB.pdf> (pristupljeno 15. januara 2005).
- Smiers, J. (2003) *Arts under pressure*. London: Oak Press.
- Stojanović, T. (1997) *Balkanski svetovi, prva i poslednja Evropa*. Beograd: Equilibrium.
- Šakaja, L. (2001) Stereotipi mladih Zagrepčana o Balkanu – prilog proučavanju imaginarne geografije, *Revija za sociologiju*, sv. 32, br. 1–2.
- Weber, J.-I. (2004) *Cultural Policy of Montenegro: Experts Report*. Strazbur: Savet Evrope.

4. Sagledavanje kulturne raznolikosti: diskursno-analitički pristup

Nada Kivan i Ulrike Hana Majnhof

Uvod

Pojam „kulturna raznolikost” koji je veoma zastupljen u evropskom i britanskom kontekstu, kao i njegov ekvivalent u francuskom i nemačkom jeziku, često se koristi kao dopunski izraz, kao sinonim, ili kao bolji naziv od takođe često korišćenog izraza „multikulturalizam”. To je uglavnom posledica promena u percepciji etnički označene razlike u posleratnom periodu. Naročito u britanskom kontekstu, za ove promene bio je karakterističan prelaz s političkog pristupa koji je podržavao kulture „etničkih manjina” na multikulturalizam, a zatim, odnedavno, na kulturnu raznolikost (Bennett, 2001: 58–9). U mnogim različitim kontekstima u kojima se metropolska (kao i nacionalna i evropska) kulturna politika bavi odnosima među ljudima iz različitih kulturnih sredina koji su nastanjeni u velikim gradovima Evrope, čini se da kulturna raznolikost nagoveštava progresivan, antidiskriminatorni program. Međutim, kada se po-drobnije ispita u okviru lingvističkog i pragmatičkog konteksta političkih dokumenata i političke rasprave, „kulturna raznolikost” postaje dvosmislena, teško određiva i protivrečna. Dok diskursi o „multikulturalizmu” jasno tematizuju pitanja kulturne koegzistencije ili integracije i nailaze na veoma politizovanu podršku, kritiku ili odbacivanje, diskursi

o kulturnoj raznolikosti fluidniji su u svojim implikacijama i u većoj meri zahtevaju kontekstualizaciju u okviru odgovarajućih političkih i kulturnih okolnosti. Koristeći ključne političke dokumente i političku raspravu na nivou Evrope, nacija i metropola, posebno ćemo istražiti neke lingvističke i pragmatičke kontekste kulturne raznolikosti i semantička polja u kojima ovaj izraz stiče svoj značaj. Cilj nam je da ispitamo do koje mere višestruka značenja kulturne raznolikosti, na različitim nivoima i u različitim slojevima politike i javne rasprave, u evropskim nacijama maskiraju, ili možda čak ometaju i pogrešno usmeravaju razmatranja koja se tiču veće transnacionalne koegzistencije i koja su započeta u ranijim raspravama o multikulturalizmu. Naša kritika ne predstavlja odbranu multikulturalizma u meri u kojoj je on počeo da označava „karneval nacija u nacijama“, već je to kritika i razjašnjenje izraza „kulturna raznolikost“ čije je značenje promenljivo.

Tokom skoro pet poslednjih godina, više međunarodnih institucija i institucija EU odgovornih za kulturu izdaje sve veći broj političkih dokumenata. U tom kontekstu, potpisivanje Maastrichtskog ugovora 1991. godine treba shvatiti kao presudni datum. Kris Šor (2001) tvrdi da je upravo u to vreme kultura postala goruća tema. Tvorci politike u EU shvatili su potencijalnu pokretačku moć kulture u širem programu evropskih integracija. Stručnjaci u domenu politike EU obezbedili bi evropskim institucijama legitimitet koji im nedostaje kad bi mogli da se oslone na jednu evropsku „kulturu“ zajedničku za sve subjekte u EU, i u građanskom i u pasivnom smislu (Shore, 2000: 31). Naravno, pitanje šta se, zapravo, podrazumeva pod evropskom kulturom može da bude problematično i čini se da preovlađuje utisak da je tu reč o hrišćanskom „belačkom“ evropejstvu koje se uglavnom prihvata zdravo za gotovo. Tačnije, ipak, veliki deo tih sve brojnijih dokumenata o kulturi odnosi se na kulturnu raznolikost u dvama kontekstima koji se često razilaze, ali povremeno i preklapaju, i koji su relevantni za našu studiju. Prvi politički kontekst bavi se kulturnom raznolikošću

iz perspektive koju Šor naziva evrocentričnom i iz koje se kultura sagledava kao *visoka* kultura (Shore, 2000): kao oblik kulturnog, lingvističkog i umetničkog izraza, uključujući tu i kulturne industrije. Drugi kontekst bavi se kulturnom raznolikošću kao oblikom društvenog dogovora sa raznolikim populacijama. Ova podela, kao što ćemo pokazati, već stvara različite implikacije za koherentnu politiku kulturne raznolikosti. Osim toga, i uz još više zabune, taj izraz može da se odnosi na čitav niz različitih izbornih okruga: pre svega, postoji kulturna raznolikost različitih nacija (koje se, takođe često zbunjujuće, nazivaju regionima) u okviru EU ili Saveta Evrope, što predstavlja makropolitčko shvatanje raznolikosti, s ciljem da se očuvaju i zaštite različite kulturne i lingvističke tradicije u kontekstu evropske integracije i globalizacije. Neke države članice EU, kao što je, na primer, Francuska, smatraju da globalizacija ugrožava raznolikost u kulturnim industrijama, posebno u audio-vizuelnom sektoru. Drugo, ali u vezi sa prethodnim – osim što je ovde reč o nivou ispod nacije-države – postoji kulturna i lingvistička raznolikost regiona u okviru određenih nacija-država u kojima politika EU štiti takozvane „indigene“ manjine kao što su Velšani ili Baski. I najzad, postoji kulturna raznolikost vezana za diskurse o multikulturalizmu, u kojima se ona posmatra kao rezultat migracije ljudi različitog etničkog porekla, obično iz vanevropskih zemalja. Ali kao što ćemo videti, ova vrsta diskursa ostaje marginalna u EU i u nekim nacionalnim kontekstima. U stvari, činjenica da su nacionalna i regionalna kultura u fokusu, pokazuje da u evropskim političkim diskursima preovlađuje „blokovsko“ poimanje kulture.

Sada ćemo, na primerima iz odabranih ključnih dokumenata o evropskom, nacionalnom i metropolskom kreiranju politike, pokazati kako izgledaju te različite podele. U prvom delu poglavlja bavićemo se stanovištima o kulturnoj raznolikosti odabranih organizacija EU i međunarodnih organizacija, u onoj meri u kojoj se taj pojam specifično odnosi na kulturu. Potom ćemo, u drugom delu, razmotriti

kako organizacije EU i međunarodne organizacije pristupaju kulturnoj raznolikosti kada je o socijalnim pitanjima reč. U trećem delu poglavlja napustićemo ovu evropsku i međunarodnu perspektivu i govorićemo o tome kako se izraz kulturna raznolikost koristi (ako se uopšte koristi) u dvama nacionalnim i metropolskim kontekstima. Naše studije slučaja odnose se na Francusku i Nemačku, odnosno na Pariz i Berlin.

Izgradnja evropskih semantičkih polja

Evropska unija i kultura

Problematične definicije kulture (Shore, 2001; Amin, 2004) postaju očigledne prilikom pažljivog čitanja izvoda iz ključnih političkih dokumenata, kao što je Evropski ustav. U članu III-280, koji se odnosi na kulturu, navodi se da je „Unija dužna da doprinosi razvoju kultura zemalja članica, poštujući pri tom njihovu nacionalnu i regionalnu raznolikost i istovremeno ističući zajedničko kulturno nasleđe u prvi plan“. Još nije tačno određeno šta je to zajedničko kulturno nasleđe. Čini se da ono ne obuhvata postmigraciono nasleđe, jer njegovo težište ostaje na onome što je regionalno i nacionalno.

Evropska komisija

Zajedništvo, nacija i region ističu se i u političkom diskursu koji se odnosi na umetnost, kao što je to očigledno u narednom dokumentu, pod nazivom *Zajednica kultura: Evropska unija i umetnost* (Belgija, 2002):

Ciljevi kulturne politike EU jesu da ukaže na zajedničke aspekte evropskog nasleđa i da pojača osećanje pripadnosti jednoj istoj zajednici, dok istovremeno priznaje i poštuje kulturnu, nacionalnu i regionalnu raznolikost i pomaže kultura-ma da se razviju i postanu poznatije (*Isto*, 5).

Ovde se raznolikost odnosi na čitav niz kultura i jezika u Evropi, tj. reč je o nacionalnoj i regionalnoj raznolikosti u evropskom kontekstu. Postojanje evropskog nasleđa ne dovodi se u pitanje; ono se unapred pretpostavlja (u tehničkom lingvističkom smislu neopozive tvrdnje; Levinson, 1983: poglavlje 4). Cilj politike je, jednostavno, da se pronađu zajednički aspekti tog nasleđa kako bi evropski identitet ojačao. Ovim transnacionalnim ciljem – većim jedinstvom na evropskom nivou – dokument jasno priznaje i poštuje kulturnu, nacionalnu i regionalnu raznolikost, ali u njemu se nigde jasno ne pominje kulturna raznolikost evropskih (i)migracionih populacija, odnosno, populacija „neevropskog“ porekla. Osim toga, prava priroda „jedne iste zajednice“ kojoj treba da se pripada nije razjašnjena.

Izvod koji sledi proširuje zaštitu evropske kulturne raznolikosti na čitav niz kulturnih industrija i na kulturnu produkciju u kontekstu Svetske trgovinske organizacije:

EU se nije angažovala u liberalizaciji audio-vizuelnog tržišta, da bi sačuvala njegovu slobodu delovanja u uslovima očuvanja i promovisanja kulturne raznolikosti (*Isto*).

Ovde treba obratiti pažnju na uporedno korišćenje izraza „liberalizacija“ i „sloboda“, koji bi mogli da se svrstaju u isto semantičko polje. Naravno, izraz „liberalizacija“ u ovom kontekstu potiče iz neoliberalnih diskursa s kraja dvadesetog veka, u kojima liberalizacija tržišta podrazumeva uklanjanje svih restrikcija kapitalističke trgovine. Stoga on nije povezan sa suštinskim značenjem reči liberalan koje se odnosi na slobodu.

Kulturna raznolikost u kontekstu proširenja EU

Izraz kulturna raznolikost koristi se i u kontekstu proširenja EU, a – kako naglašavaju M. Dragičević-Šešić i S. Dragojević u trećem poglavlju ove knjige – korišćen je i kao „instrument uticaja” ili kriterijum ocenjivanja za prijem novih zemalja članica. Značaj kulturne raznolikosti u ovom kontekstu ogleda se u ključnom dokumentu koji je objavila Evropska komisija marta 2004. godine: *Građanska prava i dužnosti na delu: negovanje evropske kulture i raznolikosti posredstvom programa za omladinsko, kulturno, audio-vizuelno i građansko učešće* (Evropska komisija, mart 2004). U tom dokumentu razmatraju se proširenje i socijalna, kulturna i lingvistička raznolikost koje tome slede, kao i imigracione struje i demografske promene. Ipak, kao što se može videti u daljem tekstu, kulturna raznolikost je utkana u diskurs u kojem se koristi obilje konzervativnih krilatica – tolerancija, solidarnost, međukulturni dijalog, evropski identitet – a postojanje evropske kulture i evropskog identiteta koji počivaju u osnovi svega toga, ne smatra se izazovom već se prihvata kao nešto što je samo po sebi razumljivo.

I u ovom dokumentu često se ponavlja pojam zajedničkih vrednosti i zajedničkog nasleđa. Kao „zajedničke vrednosti” koje su univerzalne navode se: ljudsko dostojanstvo, sloboda, jednakost, solidarnost, demokratija i zakonski propisi. Činjenica da su ove zajedničke vrednosti povezane sa implicitnim osećajem evropejstva koje se uglavnom uzima zdravo za gotovo, postaje još jasnija u izvodu koji sledi i u kojem se zajedništvo i suštinske zajedničke vrednosti postavljaju naporedno uz „druge” vrednosti i kulture u kontekstu imigracije:

Najznačajnija dodatna vrednost kulturnog delovanja na nivou Zajednice jeste njen doprinos u međukulturnom dijalogu i jačanju svesti o zajedničkom evropskom nasleđu i o raznolikosti i bogatstvu evropskih kultura, kao i doprinos većoj otvorenosti prema drugim kulturama (Evropska komisija, mart 2004: 9–10).

„Raznolikost i bogatstvo evropskih kultura” ovde se opet pozivaju na pojam indigene evropske kulture naspram „drugih” kultura. Čini se da time nisu obuhvaćeni raznolikost i bogatstvo kultura svih ljudi koji žive u Evropi, odnosno „postevropskih” i „neevropskih” migracionih kultura. Za neke zemlje članice migracija predstavlja novu pojavu, ali u mnogim drugim zemljama to nije slučaj: stoga iznenađuje što naporednom postavljanju evropske kulture i otvorenosti prema drugim kulturama nedostaje kompleksnost. Čini se da su ovde kulture zamišljene kao ograničene jedinice. U ovakvom pristupu kulturi nema mesta shvatanju da kulturu možda definiše prostor za borbu koji se nalazi u njoj samoj. Iz tog razloga, ovaj primer diskursa politike EU ne priznaje da su pitanja kulture i onoga što definiše kulturu nerazdvojivo vezana za pitanja moći (Shore, 2000: 23–4). U stvari, krilatica EU „ujedinjeni u raznolikosti”, koja se ponavlja u Evropskom ustavu, nagoveštava da je u okviru projekta evropskog jedinstva moguće postojanje više identiteta. Međutim, ti višestruki identiteti o kojima je reč – nacionalno, regionalno, evropsko – veoma su politizovani i podležu hijerarhiji značaja. Do ujedinjenja u raznolikosti stoga ne može da dođe bez borbe (videti Shore, 2000: 225).

Evropska skupština

Odbor Evropske skupštine za kulturu, omladinu, obrazovanje, medije i sport odnedavno je takođe veoma aktivan u domenu kulturne raznolikosti. Decembra 2003. godine objavljen je *Nacrt rezolucije Evropske skupštine o očuvanju i promovisanju kulturne raznolikosti*. U njemu se jasno navodi da se prilikom tumačenja raznolikosti veoma mnogo pažnje posvećuje očuvanju kulturnih industrija u kontekstu globalizacije i kulturne prevlasti SAD. Kao što će pokazati izvodi koji slede, ovakvo zaštitničko shvatanje kulturne raznolikosti nema nikakve veze sa post-multikulturalnom paradigmom međusobnog povezivanja i hibridnog kulturnog delovanja.

U nacrtu rezolucije kulturnu raznolikost treba shvatiti kao deo šire rasprave o kulturnim industrijama i kao deo nastojanja da se kultura (umetnost) ne pretvara u robu:

...kulturna raznolikost podrazumeva priznavanje, podsticanje i razvoj lokalnih kultura, kulturnih industrija, kulturnih javnih politika, te otvorenost prema drugim kulturama i zaštitu domaćih i nacionalnih institucija i dostignuća, uključujući bogatu raznovrsnost jezika, indigena znanja, tradicije, životne stilove, umetničke i kulturne izraze, pluralizam medija i raznolikost obrazovnih sistema (Evropska skupština, Nacrt rezolucije Evropske skupštine o očuvanju i promovisanju kulturne raznolikosti u *Izveštaju o očuvanju i promovisanju kulturne raznolikosti: uloga evropskih regiona i međunarodnih organizacija kao što su Unesko i Savet Evrope*, decembar 2003: 8–9).

Predsednik Odbora koji je izradio nacrt rezolucije bio je bivši francuski premijer, iz redova socijalista, Mišel Rokar. Odbor je bio sastavljen od šesnaest francuskih članova i pet predstavnika iz Ujedinjenog Kraljevstva. U prethodnom izvodu, isticanje indigenih i nacionalnih kultura pokazuje da su izostavljene migracione i postmigracione kulture, odnosno da je izostavljena raznolikost. Kulture se opet posmatraju kao nezavisne jedinice – „lokalne kulture“, „indigene (starosedelačke) kulture“ i „druge kulture“.

I opet, u narednom izvodu, jasno je da se kulturna raznolikost odnosi na očuvanje kulturnih industrija, a ne na bavljenje stanovništvom migracionog porekla:

Dugoročni cilj koji se postavlja pred evropske i ne-evropske aktere jeste da prihvate osnovno načelo, sadržano u Uneskovoj Univerzalnoj deklaraciji o kulturnoj raznolikosti, da kulturna dobra i kulturne usluge „ne smeju da se tretiraju kao puka trgovinska ili potrošačka roba“... Ranije je već bilo reči o tome da takozvana kulturna izuzetnost nije večita jer je vremenski ograničena (obnovljiva svakih pet godina). Pojam kulturne raznolikosti koji je tokom vremena postepeno zamenio pojam kulturne izuzetnosti, podesniji je jer se za-

sniva na zakonskom pristupu pod povoljnijim okolnostima. Stoga se može reći da se u pravi čas javila inicijativa Kanade, Francuske, Nemačke, Grčke, Meksika, Monaka, Maroka i Senegala, koju je podržala Uneskova grupa sa francuskog govornog područja, da se na dnevni red predstojeće Generalne konferencije Uneska stavi i tačka o izradi preliminarne studije o tehničkim i zakonskim aspektima koji se odnose na potrebu za jednim međunarodnim **Zakonskim instrumentom o kulturnoj raznolikosti** (*Isto*: 15, 16, originalni tekst ispisan tamnim slovima).

Takav pristup kulturnoj raznolikosti verovatno se može objasniti značajnim brojem Francuza i govornika francuskog jezika među članovima Odbora. Stoga možda ne iznenađuje što je ovaj ugao posmatranja kulturne raznolikosti vrlo sličan uglu iz kojeg na nju gleda francusko Ministarstvo za kulturu i komunikaciju – naime, raznolikost se ovde odnosi na očuvanje evropskih kulturnih industrija i pojačava ideju o postojanju odvojenih nacionalnih i lokalnih kultura. Kao takve, naredne francuske vlade usvojile su politiku *exception culturelle** da bi odbranile „francusku“ audiovizuelnu produkciju od dominacije SAD. Takvo tumačenje kulturne raznolikosti uopšte se ne bavi novim migracionim i postmigracionim kulturama.

Međunarodne organizacije i pojam kulturnog

Kulturna raznolikost je sve uočljivija i u širem međunarodnom kontekstu. Savet Evrope i Unesko postali su referentne tačke za rasprave o kulturnoj raznolikosti.

Tokom poslednjih nekoliko godina Savet Evrope objavljuje sve veći broj političkih dokumenata koji se odnose na kulturnu raznolikost. U stvari, od drugog samita Saveta u oktobru 1997. godine, na kulturnu raznolikost ukazuje se

kao na jedan od četiri strategijska prioriteta, uz demokraciju, ljudska prava, socijalnu koheziju i bezbednost građana. Ovde je zanimljivo napomenuti da se socijalna kohezija i kulturna raznolikost smatraju komplementarnim a ne potencijalno oprečnim pojmovima, kao što je to slučaj u nekim opširnim raspravama u publikacijama Saveta.

Savet Evrope

Godine 2000. Savet Evrope objavio je *Deklaraciju o kulturnoj raznolikosti* (koju je prvobitno pripremila Izveštajna grupa za obrazovanje, kulturu, omladinu i sport i koju je Odbor ministara usvojio 7. decembra 2000). U ovom dokumentu navedena je veoma široka definicija kulturne raznolikosti i smeštena u okvir istorijski utemeljenih ljudskih prava:

Uz priznanje da obzirnost prema kulturnoj raznolikosti predstavlja suštinski uslov ljudskog društva... Kulturna raznolikost ogleda se u koegzistenciji i razmeni kulturno različitih praksi i u obezbeđivanju i korišćenju kulturno različitih usluga i dobara (Savet Evrope, Odbor ministara, 2000).

U vezi s ovim izvodom mogu se izneti dve primedbe. Prvo, iako se u nekim britanskim kontekstima, uključujući i kontekst naše knjige, kulturna raznolikost smatra boljim izrazom od izraza multikulturalizam, koji istovremeno kritikuje, pozivanje na koegzistenciju i razmenu različitih kulturnih praksi u ovom dokumentu čini se da zaista ukazuje na prilično mozaičnu *imaginaire* u kojoj različite i ograničene jedinice kulture postoje naporedo i povremeno mogu da se uključe u međukulturni dijalog. „Blokovsko” poimanje kulture ponovo je na delu. Drugo, ovakva upotreba tog izraza slična je njegovoj upotrebi u Francuskoj jer se odnosi na program kulturnog protekcionizma. Nadalje, značajno je da se u ovom dokumentu kulturna raznolikost vezuje za „obezbeđivanje i korišćenje” raznovrsnih „dobara”. Da li

evropski građani doživljavaju kulturnu raznolikost samo kao projekat proizvodnje i distribucije, odnosno potrošnje? Šor (2000: 228–229) zaista smatra da većina Evropljana doživljava kulturnu raznolikost uglavnom kao nešto što se odnosi na „evropske vikend odmore” i kupovinu istih potrošačkih proizvoda kakve kupuju i njihovi evropski susedi.

Institucije EU i pojam socijalnog

Dosadašnje razmatranje jasno pokazuje da pitanje raznolikosti poprima notu konzervacije i očuvanja ukoliko se o njemu raspravlja u kontekstu kulture ili umetnosti, ili u makropolitikom okviru integracije i izgradnje EU. Međutim, u socijalnom kontekstu – to jest u političkim dokumentima i diskursima koji se odnose na borbu protiv diskriminacije i na zaposlenost – ovaj izraz je progresivniji, odnosno u manjoj meri podrazumeva očuvanje.

Evropska komisija – zaposlenost i socijalni poslovi

Postoji više dokumenata Evropske komisije koji se bave raznolikošću. Na primer, dokument pod naslovom *Promoviisanje raznolikosti* odnosi se na antidiskriminatornu politiku na radnom mestu. Postoji i izvestan broj projekata visokog profila koje finansira EU, kao što je program pod nazivom *Modeli za raznolikost*. U okviru tog programa finansirano je dvadeset sedam projekata koji se odnose na etničku raznolikost, seksualnu opredeljenost i invaliditet.

Međunarodne organizacije i pojam socijalnog

Savet Evrope

Godine 2001. Savet Evrope objavio je izveštaj pod naslovom *Raznolikost i kohezija: novi izazovi za integraciju imigranata i manjina*. U poređenju sa Deklaracijom o kulturnoj raznolikosti, stanovište izneto u ovom dokumentu u većoj meri je usmereno prema društvu i pažnja se posvećuje integraciji, međukulturnim dijalozima, novim imigrantima i nacionalnim manjinama. Premda se smatra da kulturna raznolikost predstavlja pozitivan i istorijski doprinos evropskom identitetu, ona se ipak prikazuje kao nešto što bi moglo da ugrozi socijalnu koheziju. Stoga se kao ključni pojam pojavljuje integracija:

U ovom izveštaju o „raznolikosti i koheziji u izmenjenoj Evropi“ postavlja se osnovno načelo prema kojem integracija imigranata i nacionalnih manjina predstavlja jedan od stubova socijalne kohezije... Zato politike moraju da uspostave efikasnu ravnotežu između promovisanja raznolikosti i očuvanja kohezije (Savet Evrope, 2001: 10, 38).

Može se, naravno, tvrditi da bi određeno mozaično shvaćanje raznolikosti, prema kojem se „zajednice“ jednostavno postavljaju u naporedan položaj, moglo da pospeši društveno raslojavanje. Međutim, teško je zanemariti implicitni konzervativizam kojim diskursi o socijalnoj koheziji mogu da budu prožeti, naročito kad su posredi diskursi socijalne inkluzije. Rut Levitas je zaista tvrdila da rečnik socijalne inkluzije sadrži: „neobičnu mešavinu liberalnog, anglosaksonskog staranja o siromaštvu i jednog konzervativnijeg, kontinentalnog staranja o moralnoj integraciji i socijalnom poretku“ (Levitas, 1988: 22, navedeno u Bennett, 2001: 50).

Autori izveštaja navode višestruku definiciju izraza raznolikost koji se, kako se smatra, razvio iz ranije korišćenog

izraza kulturni pluralizam. U tom izveštaju nailazimo i na prilično iznijansirana tumačenja kulturne raznolikosti, što takođe podstiče upotrebu tog izraza u nekim britanskim/engleskim političkim dokumentima koji se odnose na kulturnu raznolikost, kao što su dokumenti Saveta za umetnost. Ipak, između različitih delova tog dokumenta postoji vrlo slaba veza. Definicije su sledeće:

Prvo, izraz se odnosi na raznolikost kulture uopšte, a ne samo na nusproizvod migracionih kretanja i naseljenih manjinskih zajednica.

Drugo, kada se taj izraz odnosi na imigrante i manjine, on naglašava vrednost, a ne probleme koji nastaju zbog toga što je neko drugačiji.

Treće, raznolikost dopušta istovremeno postojanje i procesa kulturne homogenizacije (globalna kultura) i procesa diversifikacije (nacionalna i lokalna kultura).

Četvrto, on naglašava činjenicu da ljudi obično (i u sve većoj meri) poseduju višestruke identitete, da pripadaju grupama i da su kulturno povezani.

Peto, raznolikost počiva na dobrovoljnim, a ne na propisanim vezama.

Šesto, raznolikost se na kreativan način bavi dihotomijom univerzalnih i posebnih vrednosti i kulture. Najzad, koncepcija raznolikih društava temelji se na zajedničkim vrednostima u građanskom društvu (Savet Evrope, 2000: 38).

Treba napomenuti da se u diskursu koji se odnosi na socijalna pitanja pozivanje na *zajedničke vrednosti* (videti šestu definiciju) pravda kao sredstvo za očuvanje socijalne kohezije građanskog društva. Ipak, u tom istom dokumentu, takvo pozivanje na zajedničke vrednosti ne odnosi se na diskurs koji zastupa raznolikost u mnoštvu kulturnih industrija. Tu je pojam zajedničkih vrednosti čak jasno izazvan i napadnut.

Zato se čini da „kulturalna raznolikost“ u evropskom kontekstu ukazuje na tri konkurentna i barem delimično uzajamno protivrečna pojma:

1. Nacionalna raznolikost u kontekstu izgradnje i integracije Evropske unije (makropoliticko shvatanje raznolikosti). Tu postoji i podtema koja se odnosi na pluralizam kulturne industrije i zaštitu kulturne produkcije posredstvom javnih kulturnih politika u međunarodno konkurentnom kontekstu (shvatanje raznolikosti od strane kulturne industrije).
2. Regionalna raznolikost (subnacionalna) – politika multilingvizma, „izvornih“ kulturnih i lingvističkih prava i sl.
3. Socijalno shvatanje raznolikosti sa fokusom na antidiskriminatornoj politici u svetu poslovanja. Ovaj program odnosi se na migrante i etničke manjine.

Dakle, politika, kulturna industrija i društvo gotovo da se i ne presecaju na evropskom nivou.

Savet za kulturnu saradnju, oformljen u okviru Saveta Evrope: izuzetak?

U uslovima raznolikosti, možda do jedinog ukrštanja elemenata socijalnog i kulturnog dolazi u publikaciji koju je objavio Savet za kulturnu saradnju oformljen u okviru Saveta Evrope. Jedan od nedavno završenih projekata Saveta za kulturnu saradnju bio je program Transverzalnih studija koje su se bavile kulturnom politikom i kulturnom raznolikošću. Opravdanost izvođenja transverzalne studije ogleda se u tome što je ona uspešnija i delotvornija od nacionalnih prikaza i što se bavi temama koje su zajedničke za više evropskih zemalja. Transverzalna studija o kulturnoj raznolikosti izvedena je za sledećih sedam zemalja:

- Austriju,
- Belgiju,
- Bugarsku,
- Kanadu,
- Luksemburg,
- Švajcarsku,
- Ujedinjeno Kraljevstvo.

Ovde je zanimljivo napomenuti da se neke od evropskih „krupnih zverki“ – pre svega Francuska i Nemačka – ne nalaze na ovom spisku. Stanovište iz Ujedinjenog Kraljevstva zauzimalo je vrlo istaknuto mesto u celoj transverzalnoj studiji, ne samo zato što je autorka Nacionalnog izveštaja Ujedinjenog Kraljevstva pod naslovom *Kulturna politika i kulturna raznolikost* (februar 2001) bila Nasem Kan iz Saveta umetnosti za Englesku, već i zato što je završni izveštaj pripremio britanski sociolog Toni Benet (*Različite raznolikosti: kulturna politika i kulturna raznolikost*). Definisanje kulturne raznolikosti u toj studiji bilo je usmereno prema istorijskim obrascima migracije u različite zemlje i između njih („savremena“ raznolikost), kao i prema kulturnoj raznolikosti koja je tokom dužih razdoblja postojala u različitim državama („istorijska“ raznolikost). Za razliku od drugih evropskih i međunarodnih političkih dokumenata o kojima je bilo reči u prethodnom tekstu, u izveštaju o *Različitim raznolikostima* jasno se navodi da tema kulturne raznolikosti može da se odnosi na veći broj političkih konteksta: građanski, administrativni, socijalni, kulturni, ekonomski i konceptijski. Značaj jasnog postavljanja politike raznolikosti na socijalne osnove potiče iz straha da bi inače „to bilo stvaranje apsolutne vrednosti ili fetiša od različitosti“ (Bennett, 2001: 49). Ovakvo stanovište oprečno je nekim stavovima nacionalne politike o kulturnoj raznolikosti – u kojima *razlika*, kao što ćemo videti u daljem tekstu, postaje ključni pojam.

Od evropskog do nacionalnog i metropolskog nivoa: pomeranje semantičkih polja u Francuskoj i Nemačkoj

Francuska i Nemačka

Usled ovih višestrukih značenja raznolikosti nije lako razabrati načine na koje različite institucije u nacionalnom kontekstu prihvataju ili zanemaruju ta značenja. (Dalju raspravu o tome kako se ključne krilatice različito „prevode“ u raznim nacionalnim kontekstima, potražiti u Poglavlju 3, *Zamišljene ili stvarne podele*). Ideja da se za većinu Evropljana iskustvo kulturne raznolikosti svodi zapravo na korišćenje sličnih proizvoda i odlazak na slične godišnje odmori, možda ima veze s činjenicom da u raspravama o raznolikosti, uglavnom, preovlađuju nacionalna pitanja. Na primer, izraz kulturna raznolikost u Francuskoj pretežno se koristi u domenu kulturne politike (politike umetnosti) na vrlo specifičan način – odnosi se na očuvanje pluralizma u kulturnim industrijama (naročito u audio-vizuelnom sektoru). Ovaj izraz retko se koristi u socijalnom domenu gde se izraz imigracija ukršta sa izrazima kao što su isključivanje iz društva, inkluzija ili integracija, a ne sa izrazom kulturna raznolikost.

Ako iskoristimo isti vremenski okvir, otprilike pet poslednjih godina, i razmotrimo političke iskaze u oblasti kulturne raznolikosti u Francuskoj, uviđamo da se ovaj pojam koristi za usmeravanje rasprava o odbrani francuskog jezika i kulturne produkcije u kontekstu homogenizacije kultura i kulturnih industrija koju predvode Sjedinjene Američke Države.

U različitim ministarstvima kulture održava se izraziti kontinuitet – poslednjih nekoliko ministara za kulturu i komunikaciju, Katrin Taska, Katrin Trotman (koje su predstavljale koalicione vlade levog krila), Žan-Žak Ajagon i Reno

Donedje de Vabr, tvrdili su da se zaštita kulturne raznolikosti odnosi na Francusku i druge zemlje koje ne spadaju u englesko govorno područje i koje, u međunarodnom sistemu i sistemu kojim dominiraju Sjedinjene Države, štite posebnost svojih kulturnih produkcija.

U govoru kojim se novembra 1999. godine Nacionalnoj skupštini obratila tadašnja ministarka za kulturu i komunikaciju, Katrin Trotman, jasno je navedeno da francuska vlada u velikoj meri vezuje pojam kulturne raznolikosti za globalizaciju i uticaj Svetske trgovinske organizacije na kulturnu produkciju:

Globalizacija ugrožava kulturne identitete i, ako ne budemo pažljivi, ona će izazvati kulturnu standardizaciju, uniformizaciju ponašanja i životnih stilova. Naravno da je značajno promovisati vrednosti i reference zajedničke za celo čovečanstvo ali... ne sme se zaboraviti da identiteti moraju da se poštuju i da bogatstvo i raznolikost kultura ne smeju da se zanemare (Trautmann, 1999).¹

Zanimljivo je da ovde nailazimo na poziv da se poštuju identiteti premda je francuski republikanski diskurs uglavnom prilično obazriv prema takozvanoj „politici identiteta“.

Sa ovim tumačenjem i ovakvom upotrebom izraza kulturna raznolikost usko je povezan, naravno, pojam *l'exception culturelle*. U stvari, francuske vlasti promenile su svoj

¹ Govor Katrin Trotman na Nacionalnoj skupštini tokom konferencije o Svetskoj trgovinskoj organizaciji, 9. novembra 1999, naveden u publikaciji Filipa Poarijea *Les politiques culturelles en France* (Paris: la Documentation Française, 2002: 562). Originalni tekst: „La mondialisation menace les identités culturelles et, si l'on y prend garde, engendrer une standardisation culturelle, l'uniformisation des comportements et des modes de vie. Il importe certes de promouvoir des valeurs et des références communes à l'ensemble de l'humanité mais... sans oublier le respect des identités, sans négliger la richesse de la diversité des cultures“ (sve prevode uradila je sama autorka, osim ukoliko nije drugačije naznačeno).

diskurs i umesto izraza *exception culturelle*, koji su posmatrači povremeno tumačili kao francuski kulturni elitizam, koriste izraz *diversité culturelle*. Međutim, kulturna izuzetnost još uvek zauzima mesto u samom središtu francuskog stanovišta prema kojem kultura i kulturna produkcija moraju da se zaštite od hirova slobodnog tržišta da bi se stimulisalo stvaralaštvo i da bi se zaustavila prevlast SAD u kulturnim industrijama:

Prema tome, „kulturna izuzetnost“, po mom mišljenju, predstavlja beskompromisno legalno sredstvo za postizanje cilja kulturne raznolikosti (Trautmann, 1999).²

Maja 2000. godine nova ministarka kulture, Katrin Taska, takođe je jasno upozorila da kontekst globalizacije ugrožava kulturnu raznolikost u međunarodnom okviru:

U kontekstu globalizacije razmene, u vreme kada bi gotovo neobuzdani razvoj tržišta, kulturnih proizvoda i usluga mogao da dovede do homogenizacije umetničkog stvaralaštva i kulturnog delovanja, čini mi se da je neophodno da država, u slučaju naše zemlje, nastoji da sačuva i podstiče kulturnu raznolikost... Konačno, stvarno pravo na kulturnu raznolikost moramo da branimo na sceni međunarodne konkurencije (Tasca, 2000).³

² Isto, str. 564. Originalni tekst: „L' 'exception culturelle' est donc le moyen juridique, à mes yeux non négociable, d'atteindre l'objectif de diversité culturelle.”

³ Govor Katrin Taska na Nacionalnoj skupštini (Parlament), 3. maja 2000. Originalni tekst: „Dans un contexte de globalisation des échanges, à l'heure où le développement sans frein – ou presque – du marché, des biens et des services culturels pourrait tendre à homogénéiser la création artistique et les pratiques culturelles, il me paraît nécessaire que l'Etat, s'agissant de notre pays, s'attache à préserver et à promouvoir la diversité culturelle... C'est enfin sur le théâtre de la concurrence internationale que nous devons défendre le droit effectif à la diversité culturelle.”

Neki ministri kulture pozivali su se na Uneskovu Deklaraciju o kulturnoj raznolikosti (2. novembra 2001) da bi učvrstili svoju poziciju i da bi je uobličili u uslovima ljudskih prava. I Taska, na primer, koristi Uneskovu Deklaraciju da bi ojačala svoju poziciju:

Izraz „kulturna raznolikost“ koristi se odnedavno. On je plod razmišljanja u okviru Uneska, počev od konferencije u Stokholmu 1998. pa nadalje. Ovaj novi pojam je pozitivan: on izražava želju da se sačuvaju sve kulture sveta (Tasca, 2000).⁴

Slično tome, u govoru koji je održao avgusta 2002, prethodni ministar kulture, Žan-Žak Ajagon, citirao je Uneskov iskaz da svaki pojedinac ima pravo da stvara i širi kulturna dela na jeziku po vlastitom izboru, a naročito na svom maternjem jeziku.⁵ Među vladama postoji izrazit kontinuitet, kao što to pokazuje i sledeći izvod iz saopštenja koje je dao Žan-Žak Ajagon:

Prihvatajući ideju da kulturni proizvodi ne predstavljaju običnu robu koja je, prema volji globalizacije i usled njenog napredovanja, predodređena da postane jednolična, Francuska je uvek bila aktivno angažovana u korist kulturne raznolikosti (Allagon, 2002).⁶

⁴ Isto, str. 564. Originalni tekst: „L'expression 'diversité culturelle' est plus récente. Elle est le fruit de réflexions dans le cadre de l'UNESCO depuis la conférence de Stockholm en 1998. Cette nouvelle notion est positive, elle exprime la volonté de préserver toutes cultures du monde...”

⁵ Govor M. Ajagona, „La diversité culturelle, une ambition française”. Govor održan pred Savetom ministara, 29. avgusta 2002. (Govor se može pročitati na adresi www.culture.gouv.fr, dossier thématique diversité culturelle, textes de référence section.)

⁶ Isto, „Ouvrant à faire partager l'idée que les biens culturels ne sont pas de simples marchandises, vouées à s'uniformiser au gré des progrès de la mondialisation, la France s'est en effet toujours engagée activement en faveur de la diversité culturelle.”

Po bavljenju kulturnom raznolikošću ističu se sledeće oblasti: kulturne industrije, muzika, izdavaštvo, televizija, stvaralački rad i lingvistička raznolikost; ova poslednja oblast još jednom potvrđuje značaj francuskog jezika na međunarodnom nivou. Međutim, značajno je napomenuti da Francuska nije ratifikovala Evropsku povelju o regionalnim i manjinskim jezicima. U stvari, kako ističe Rahel Hoare, od šesnaestog veka u Francuskoj postoji izričita jezička politika prema kojoj vlasti smatraju da francuski jezik predstavlja simbol jedinstva francuske nacije i istovremeno garantuje jednakost za sve njene građane (Hoare, 2000: 325). Ta politika ojačana je 1992. godine kada je Ustavom potvrđeno da francuski jezik predstavlja jezik Republike, a da su regionalni jezici deo njegovog *nasleđa*. Od 1992. godine sve zemlje članice imaju mogućnost da potpišu Evropsku povelju za regionalne i manjinske jezike. Pitanje da li će Francuska potpisati tu Povelju postalo je predmet žustre javne rasprave u Francuskoj, ali vlada ju je najzad potpisala 7. maja 1999. godine. Francuska je usvojila 39 od 98 članova Povelje (minimalan zahtev bio je da se usvoji 35 članova). Međutim, juna 1999. predsednik Republike, Žak Širak, izjavio je da je ratifikacija Povelje neustavna jer Povelja potvrđuje pravo korišćenja regionalnih i manjinskih jezika u privatnoj i *javnoj* sferi (dok je francuskim ustavom predviđeno da se oni mogu koristiti samo u privatnoj sferi). Širakova izjava značila je da regionalni i manjinski jezici treba i dalje da se smatraju jezicima „nasleđa“ a ne jezicima javne sfere (Hoare, 2000).

Od 2004. godine, kada je Reno Donedje de Vabr postao novi ministar za kulturu, nije bilo mnogo promena u pristupu kulturnoj raznolikosti. Njeno mesto još uvek je uglavnom na međunarodnom nivou. U stvari, ubrzo posle postavljenja za novog ministra kulture, marta 2004, Donedje de Vabr održao je govor na međunarodnoj konferenciji za kulturnu raznolikost; zanimljivo je da su tu konferenciju organizovali ministri za spoljnu trgovinu, a de Vabr je tvrdio da kulturna raznolikost predstavlja značajno ekonomsko

pitanje. Uprkos kratkom i pomalo nejasnom osvrtu na kulturnu raznolikost, koji bi se možda mogao protumačiti kao razmišljanje o „savremenoj“, postmigracionoj raznolikosti, stanovište koje je Vabr izneo u ovom govoru ostalo je nepokolebljivo nacionalno i evropsko („Reč je, zapravo, o tome da se mora priznati da svako, svaki narod, ima pravo da neguje svoj identitet, ali da se ne povlači u njega. Mora se potvrditi da sve kulture imaju jednako dostojanstvo. Tu je, u suštini, reč o snažnom potvrđivanju vrednosti slobode, poštovanja prema drugom i pluralizma.“⁷) De Vabr je pohvalno govorio o krilatici „ujedinjeni u raznolikosti“ kojom se odlikuje Evropski ustav i o Evropskoj uniji kao glavnom instrumentu podrške kulturnoj raznolikosti:

Šta bi moglo da ponudi svetu bolji simbol od ove velike, proširene Evrope, koja ima zajedničku civilizaciju, i koja obiluje regionalnom i nacionalnom raznolikošću?... Ja mislim da jedino Evropa može da nam pomogne da sačuvamo raznolikost svojih nacionalnih kultura pred nezaustavljivom globalizacijom (Donnedieu de Vabres, 2004).⁸

Ipak, tu opet preovlađuje „blokovsko“ shvatanje kulture. Donedje de Vabr smatra da i Unesko predstavlja ključnu instituciju za odbranu državnog suvereniteta u kulturnom

⁷ Govor Renoa Donedjea de Vabra, na Međunarodnoj konferenciji o kulturnoj raznolikosti sa ministrima za spoljnu trgovinu i državnim službenicima iz deset novih zemalja članica EU, 2. jula 2004. (Govor se može pročitati na adresi www.culture.gouv.fr, dossier thématique diversité culturelle). Originalni tekst: „Il s'agit de reconnaître à chacun, à chaque peuple, le droit de cultiver son identité sans pour autant tomber dans le repli identitaire. Il s'agit d'affirmer l'égalité des cultures. Il s'agit, au fond, d'affirmer avec force les valeurs de liberté, de respect de l'autre et de pluralisme.“

⁸ Isto, Originalni tekst: „Qui peut offrir meilleur symbole pour le monde que cette grande Europe élargie issue d'une même civilisation, et riche de sa diversité nationale et régionale?... je crois que seule l'Europe peut nous aider à préserver la diversité de nos cultures nationales face à une mondialisation mal maîtrisée.“

sektoru. U stvari, njegovo se ministarstvo zalaže za „jasno potvrđivanje prava država da razvijaju kulturne politike“ i smatra da Međunarodni sud pravde treba da bude instrument za-konske zaštite za zemlje koje smatraju da su ugrožene (Don-nedieu de Vabres, 2004b).⁹ Međutim, u slučaju Francuske zanimljiva je nedavna pojava diskursa o raznolikosti koji se *zaista* eksplicitno bavi etničkim manjinama, ili ljudima migracionog porekla, kada je reč o njihovom predstavljanju u medijima, industriji i javnom sektoru. Od 2002. godine, po nalogu Rafarinove vlade, urađeno je više izveštaja koji vode ka izgradnji efikasnije politike jednakih mogućnosti. U ovom nastojanju stvorene su prilično nerepublikanske krilatice kao što je „pozitivno delovanje“ ili „pozitivno kre-tanje“ – pojmovi koji su očigledno pozajmljeni i prilagođe-ni iz ranije omražene „američke“ pozitivne diskriminacije. Međutim, najaktivnije odeljenje vlade u ovoj oblasti je Mi-nistarstvo socijalnih poslova. Novi *Plan de cohésion sociale* (objavljen 2004. godine) pozvao je kompanije da usvoje novu Povelju za raznolikost: tu se promovisanje raznoli-kosti shvata kao delovanje s ciljem da se poveća i promoviše etnički, socijalno i kulturno različita radna snaga.

Potreba da se unapredi predstavljanje „vidljivih“ manji-na u medijima, naročito na televiziji javnog sektora, takođe predstavlja oblast u kojoj se odnedavno razvija diskurs ra-znolikosti. Visoki savet za društvenu integraciju organizo-vao je simpozijum na tu temu na Institutu za proučavanje arapskog sveta (Pariz), aprila 2004. godine. U organizova-nju simpozijuma pod nazivom „Écrans pâles? Diversité culturelle et culture commune dans les médias“ (Izbleđeli ekrani? Kulturna raznolikost i zajednička kultura u medi-jima), učestvovali su i Conseil supérieur de l'audiovisuel

⁹ Govor Renoa Donedjea de Vabra na 7. godišnjem skupu RIPC (Réseau international sur la politique culturelle/Međunarodna mreža kulturne politike) (Šangaj, 15. oktobra 2004). Originalni tekst: „l'affir-mation sans aucune ambiguïté du droit des Etats à développer des po-litiques culturelles.“

(Audio-vizuelna uprava) i Fonds d'action et de soutien pour l'intégration et la lutte contre les discriminations (FASILD ili „Fond za podršku i delovanje u korist integracije i borbe protiv diskriminacije“). Francusko ministarstvo za kultu-ru i komunikaciju nije bilo organizator. Ministar za kultu-ru, Reno Donedje de Vabr, prisustvovao je simpozijumu. Međutim, govor koji je tom prilikom održao otkriva stav njegovog ministarstva prema *takvoj* vrsti diskursa raznoli-kosti: naime, taj diskurs je u izvesnoj meri zanimljiv, ali on ne predstavlja suštinu politike raznolikosti u kulturnom sektoru. De Vabrova izjava: „Veoma računam na vaš rad i podrobno ću se informisati o njemu“, označava veliku razliku u odnosu na njegove govore o kulturnoj raznoliko-sti i očuvanju francuskih kulturnih industrija i čini se da ukazuje na opreznu zainteresovanost.¹⁰ Osim toga, u svom obraćanju, de Vabr nijednom nije upotrebio izraz *diversité culturelle*, odlučivši se, umesto toga, za izraze „raznolikost talenata,... identiteta, korena, geografskog i socijalnog po-rekla i tradicija“.¹¹ To je značajno jer, kako se čini, kazuje da u domen kulture spadaju samo umetnosti.

Iako se Ministarstvo za kulturu i komunikaciju bavi osnivanjem budućeg Nacionalni centar za istoriju inte-gracije, koji treba da se otvori 2007. godine, ono će ipak u upravljanju njime podeliti odgovornost s Ministarstvom za socijalnu koheziju i Ministarstvom za obrazovanje i is-traživanje. Ova trajna *kulturna* institucija koja znači da se doprinos imigranata Francuskoj i zvanično priznaje, tiče se sva tri ministarstva. Međutim, kad su u pitanju finansijska

¹⁰ Govor Donedjea de Vabra na konferenciji „Izbleđeli ekrani? Kulturna raznolikost i zajednička kultura u medijima“, na Institut du Monde Arabe, aprila 2004. sadržan je u Izveštaju koji je izradio Haut Conseil à l'Integration za premijera Rafarina, pod nazivom *Diversité culturelle et culture commune dans l'audiovisuel* (Pariz, 17. marta 2005: 70). Originalni tekst: „je compte beaucoup sur vos travaux, dont je me tiens étroitement informé“.

¹¹ Isto, str. 70. Originalni tekst: „diversité des talents... des identités, des racines, des origines géographiques et sociales, et des traditions“.

sredstva, doprinos Ministarstva za kulturu je najmanji (tri procenta).¹² Mada ovaj inovativni projekat jasno pokazuje na koji način kulturne politike mogu da utiču na javne sfere i percepciju javnosti, on ne spada u domen kulturne raznolikosti Ministarstva za kulturu.

Nivo metropole

Na nivou metropole u Francuskoj – odnosno, na nivou politički značajne gradske uprave u Parizu – postoji dokaz o upotrebi pojma kulturna raznolikost. Na primer, on je upotrebljen u ključnom dokumentu koji je nedavno objavila *Mission Intégration* za taj grad – ipak, vrlo je zanimljivo da je taj pojam upotrebljen kao sinonim za mozaički multikulturalizam, što se razlikuje od njegove upotrebe u britanskom, odnosno engleskom kontekstu. U raspravama o kulturnoj i umetničkoj politici na nivou grada, takođe se javlja izraz kulturna raznolikost, ali upotrebljen u vezi sa kosmopolitskom internom raznolikošću, a ne u smislu očuvanja raznolikosti u oblasti kulturnih industrija. Međutim, čak i ako je izraz kulturna raznolikost u ovoj metropoli korišćen na način suprotan nacionalnoj i međunarodnoj upotrebi, on je retko korišćen, a u dokumentima i intervjuima s tvorcima politike u Odeljenju za kulturne poslove praktično nije ni upotrebljen.

Nemačka

U nemačkim raspravama, diskursi o kulturnoj raznolikosti (*kulturelle Vielfalt*) i multikulturalizmu (*Multikulturalismus*) preklapaju se u svojim kulturnim i socijalnim im-

¹² Žak Tubon, *Mission de préconfiguration du centre de ressources et de mémoire de l'immigration* (Izveštaj za premijera) (Pariz: La Documentation Française, 2004: 44).

plikacijama. U zavisnosti od političkog stava onoga koji govori, multikulturalizam predstavlja odliku pluralističkog društva i kompatibilan je sa stanovištem da je Nemačka „*Zuwanderungsland*” – zemlja migracije, ili „*Einwanderungsland*” – zemlja imigracije, ili pak, nepovoljno utiče na socijalnu koheziju jer vodi ka relativizaciji onih vrednosti koje se smatraju osnovom „*Leitkultur*”. Pitanje da li je multikulturalizam kao oblik kulturne raznolikosti prihvatljiv ili neprihvatljiv za Nemačku podelilo je mišljenje o vrlo često razmatranom pojmu nemačke ili evropske „*Leitkultur*”. Taj pojam „vodeće kulture” koja je navodno zajednička za sve Nemce i koja proističe iz zajedničke istorije, nemačkog intelektualnog i umetničkog dostignuća, iz određenog broja zajedničkih (zapadnih) društvenih i kulturnih vrednosti, kao i iz pravila društvenog ponašanja koja moraju da poštuju i na koja moraju da se obavežu svi stanovnici, bilo da su stari ili novi, polarizuje političku i javnu raspravu već najmanje pola decenije. Taj se pojam i dalje pominje – implicitno ili eksplicitno – u svim političkim raspravama o integraciji i pravima na boravak ili državljanstvo, i za stare, i za nove (i) migrante. Stoga, za razumevanje nemačkog konteksta nema potrebe da se ide dalje od pojma multikulturalizma – mada se u nekim raspravama razlika između multikulturalizma kao dopune integrisanju u nemačko društvo i multikulturalizma kao prihvatanja razlike bez integracijskih ciljeva označava kao razlika između liberalnog i radikalnog multikulturalizma (Loeffler, 2001: 25).

Izvodi iz rasprave o *Leitkultur*

Dva izvoda koja slede tipični su pokazatelji suprotstavljenih načina na koje se ova rasprava oblikuje. Prvi način vezuje se za jednog od inicijatora i najvećih zastupnika pojma *Leitkultur*, Basama Tibija, autora dela „*Islamische Einwanderung: Die gescheiterte Integration*” („Islamska imigracija: neuspela integracija”) i sagledava migraciju kao

pretnju unutrašnjoj bezbednosti, koja bi mogla da se prevaziđe integrisanjem u „Leitkultur“ na temelju „evropskih“ vrednosti. Tibi je rođen u Siriji i sada je profesor političkih nauka na Univerzitetu u Getingenu. Ovi izvodi uzeti su iz članka koji je on napisao za konzervativni dnevni list *Die Welt* (15. aprila 2002), pod naslovom „Leitkultur und innere Sicherheit. Zu Zuwanderung und europäischen Werten“ (Vodeća kultura i unutrašnja bezbednost. O migraciji i evropskim vrednostima):

U raspravi o migraciji u Nemačkoj uglavnom se zanemaruju dva aspekta migracije. Prvo, zanemaruje se činjenica da u ovu zemlju ne dolaze samo radnici. Dolaze ljudi i sa sobom donose mogućnost konflikta... Drugi aspekt je integracija migranata. Ova dva aspekta povezana su u onoj meri u kojoj integracija migranata obećava smanjenje opasnosti za bezbednost.¹³

Ovde Tibi tipično sagledava migrante *per se* kao opasnost za unutrašnju bezbednost koja se može prevazići jedino ukoliko su oni spremni da se integrišu. Ovaj citat predstavlja zagonetnu referencu i, moglo bi se pomisliti, namerno obrtanje često citirane izjave švajcarskog autora Maksa Friša koji je šezdesetih godina XX veka kritikovao liberalni stav zapadnonemačkog društva prema radnicima migrantima („gostujućim radnicima“ / *Gastarbeiter*) sledećim rečima: „Mi smo tražili radnike, ali došli su ljudi“ (Man hat Arbeitskräfte gerufen und es sind Menschen gekommen). Dok je Friš ukazivao na ljudske osobine migranata koje u zemlji domaćinu nisu bile priznate, Tibi u migrantima vidi

¹³ „Zwei Gesichtspunkte der Migration finden in Deutschland bei seiner Zuwanderungsdebatte kaum Berücksichtigung. Erstens, dass man dem Land nicht nur Arbeitskräfte zuführt. Es sind Menschen, die kommen und ihre Konfliktpotentiale mitbringen... Der zweite Gesichtspunkt ist die Integration der Zuwanderer. Zwischen beiden Gesichtspunkten besteht insofern ein Zusammenhang, als die Integration der Migranten eine Verringerung der Sicherheitsrisiken verspricht.“

potencijalnu opasnost jer oni Nemačkoj mogu da donesu konflikte iz „svoje zemlje“. Zanimljivo je da za Tibija nije dovoljno to što migranti govore nemačkim jezikom i što poštuju Ustav. Ta dva osnovna uslova uneta su u novi Zakon o građanskim pravima i dužnostima iz 2000. godine (Staatsangehörigkeitsrecht) i u dodatni Zakon o migraciji (Zuwanderungsgesetz) ratifikovan 2004, u kojima je „jus sanguinis“ konačno zamenjen sa „jus soli“, čime su pravo na državljanstvo stekli svi građani rođeni u Nemačkoj i čime je dopušteno da nemačko državljanstvo traže i građani koji nisu rođeni u Nemačkoj, ali koji su najmanje osam godina živeli u toj zemlji. Prema Tibijevom mišljenju, nisu relevantni ni znanje nemačkog jezika, ni poštovanje ustava (*Verfassungspatriotismus*), već relativizacija vrednosti koja proističe iz multikulturalizma, „Wertebeliebigkeit“:

Problem nije jezik, već relativizacija vrednosti. To ukazuje na činjenicu da društvo koje prima migrante nije u stanju da se integriše i da ponudi modele za to. Godinama sam upozoravao na relativizaciju koju donosi multikulturalizam i tražio sam da učimo od drugih zapadnih zemalja.

Upravo u ovom kontekstu jasne orijentacije vrednosti za Evropu ja koristim izraz Leitkultur. Pri tom mislim na orijentaciju vrednosti koja pomaže integraciji, što je potrebno svakom društvu.

Leitkultur je suprotna relativizovanju vrednosti. Za Nemačku, Leitkultur integracije mora da bude bezuslovno evropska.

Uz ovakvo stanovište, smatram da nije dovoljno samo poštovati Ustav, jer Leitkultur napada relativnost vrednosti. Multikulturalizam podrazumeva relativizaciju vrednosti, pri čemu svako može da čini ono što mu je volja.¹⁴

¹⁴ „Problem ist nicht die Sprache, sondern die Wertebeliebigkeit. Hierin wird die Unfähigkeit der Aufnahmegesellschaft zu integrieren und Leitbilder zu bieten, deutlich. Seit Jahren warne ich vor Multikulti-Wertebeliebigkeit und fordere von anderen westlichen Ländern zu lernen...“

Drugi zastupnici izraza *Leitkultur*, naročito neki članovi CDU koji pripadaju desnom krilu (u najvećoj meri Jerg Šenbom, bivši ministar unutrašnjih poslova u Berlinu), definišu ovaj izraz još uže, navodeći da se on zasniva na hrišćanskim vrednostima i nemačkom kulturnom nasleđu (videti i raspravu u Bloomfield, 2003: 174).

Za sve one koji se zalažu za *Leitkultur* zajedničko je osećanje da postoji jedna dominantna kultura sa homogenim sistemom vrednosti – kako god on bio definisan – kojoj migranti moraju da se prilagode. Smatra se da multikulturalizam nepovoljno utiče na to, jer ugrožava homogenost i zamenjuje je promenom i prihvatanjem razlike. Odgovornost za integraciju u potpunosti se prenosi na migrante. Nasuprot tome, oni koji se snažno opiru prihvatanju pojma *Leitkultur* ne suprotstavljaju socijalnu integraciju multikulturalizmu. Oni shvataju multikulturalizam kao priznato stanje modernog nemačkog društva koje svi građani Nemačke moraju da prihvate. Prema tom stanovištu, integracija od svakoga zahteva da uči. Prvi navodi u daljem tekstu uzeti su iz govora koji je 2000. godine održala Marijalujza Bek, savezna komesarka za migraciju, izbeglice i integraciju:

Ne postoji Nemačkinja prema kojem bi trebalo izmeriti integraciona dostignuća migranata. Takvo shvatanje integracije zauvek ostaje u zastareloj predstavi o etnički i kulturno homogenoj naciji.

U stvari, mi živimo u društvu u kojem istovremeno postoje mnogobrojni životni stilovi i životni projekti. Stoga integra-

In diesem Zusammenhang verwende ich im Hinblick auf eine klare Werteorientierung für Europa den Begriff Leitkultur. Ich verstehe darunter eine der Integration dienende Werteorientierung die jede Gesellschaft benötigt.

Leitkultur steht Gegensatz zum Begriff der Wertebeliebigkeit...

Für Deutschland muss die Leitkultur der Integration betont europäisch sein. Mit diesem Vorverständnis geht meine Forderung über einen reinen Verfassungspatriotismus hinaus. Denn die Leitkultur wednet sich gegen jede Multi-Kulti-Beliebigkeit. Multikulti bedeutet Wertebeliebigkeit, bei der jeder machen kann, was er will."

cija ne može i ne sme da označava asimilaciju, već trajan proces uzajamnog razumevanja, s obzirom na zajedničke temelje i pravila zajedničkog života u nekoj društvenoj formaciji. U ovom smislu, integracija predstavlja socijalni proces koji se nikada ne završava, i koji neprestano mora da se unapređuje. Integracija nije usmerena samo prema imigracionom stanovništvu. Ona nije kao jednosmerna ulica, već je relevantna za svakog pojedinca u našem društvu.¹⁵ (Govor koji je održala 8. septembra 2000.)

U zajedničkom političkom radu koji su 28. oktobra 2003. objavile Savezna komisija za migraciju, izbeglice i integraciju, kojom rukovodi Marijalujza Bek i glavne Asocijacije nevladinih socijalnih službi (*freie Wohlfahrtspflege*), definisani su zahtevi koji se postavljaju pred modernu politiku imigracije:

Integracija zahteva fundamentalnu političku odluku kojom će se priznati kulturna heterogenost našeg društva. Činjenica da živimo u imigracionom društvu mora da postane vidljiva u institucionalnom obliku, ali i posredstvom međukulturnog otvaranja svih službi i socijalnih institucija, naročito škola. U okviru ovog procesa prilagođavanja kroz koji službe i institucije moraju da prođu, zadatak je da se priznaju individualne i kulturne potrebe migranata i da se oni istovremeno prihvate

¹⁵ „‘Den Deutschen’, an dem die Integrationsleistungen von Migranten messen lassen müssten, gibt es nicht. Ein solches Verständnis von Integration bleibt im überkommenen Bild der ethnisch und kulturell homogenen Nation verfangen. Tatsächlich leben wir in einer Gesellschaft, in der eine Vielzahl von Lebensstilen und Lebensentwürfen nebeneinander existieren. Integration kann und darf daher nicht Assimilierung bedeuten, sondern meint den beständigen Prozess der Verständigung über die gemeinsamen Grundlagen und Regeln des Zusammenlebens in einem Gemeinwesen. In diesem Sinne ist Integration ein gesellschaftlicher Prozess, der nicht irgendwann abgeschlossen ist, sondern immer wieder neu gefördert werden muss. Integration richtet sich damit auch nicht allein an die zugewanderte Bevölkerung. Sie ist keine Einbahnstraße, sondern bezieht sich letztlich auf jeden Einzelnen in unserer Gesellschaft.“

kao građani, klijenti, korisnici i kupci sa jednakim pravima.¹⁶ (Beauftragte der Bundesregierung für Migration, Flüchtlinge und Integration, 28. oktobar 2003.)

Izvodi koje smo naveli predstavljaju oprečne stavove u okviru kojih su rasprave o *Leitkultur*, ili multikulturnom, ili kulturno raznolikom društvu upotrebljene u službi osnovne zaokupljenosti Nemačke građanskim pravima i dužnostima i integracijom njenih migracionih i postmigracionih populacija. Ovi argumenti zastupljeni su na svim nivoima političke i javne rasprave i oni ujedinjuju ili dele javno mnjenje na nacionalnom, saveznom i opštinskom nivou.

Zaključne napomene

Kakvi, dakle, izazovi postoje u evropskom kontekstu? Sama raznolikost tumačenja i element instrumentalizacije datog izraza znače da populacije imigracionog porekla nemaju koristi od potencijalne progresivnosti pojma kulturne raznolikosti. Tako shvaćena od strane EU, kulturna raznolikost znači da zemlje članice tumače raznolikost „kako im volja“. U Britaniji raznolikost znači jedno, a u Francuskoj nešto drugo. U Nemačkoj se rasprave još uvek nalaze na početnom nivou i raspravlja se o pitanju da li, pre svega,

¹⁶ „Integration bedarf der politischen Grundentscheidung, die kulturelle Heterogenität unserer Gesellschaft anzuerkennen. Die Tatsache, dass wir Einwanderungsgesellschaft sind, muss durch die 'interkulturelle Öffnung' aller Dienste und gesellschaftlichen Institutionen, insbesondere der Schulen, auch institutionell sichtbar werden. In diesem Anpassungsprozess, den Einrichtungen und Institutionen zu vollziehen haben, gilt es Migranten und Migrantinnen mit ihren individuellen und kulturellen Bedürfnissen wahrzunehmen und sie gleichzeitig als gleichberechtigte Bürgerinnen und Bürger, Klienten, Nutzer und Kunden zu akzeptieren.“

postoji ili ne postoji opravdanost za multikulturno društvo. Da bismo omogućili plodnu i osnovanu raspravu o kulturnoj raznolikosti i multikulturalizmu u svim različitim zemljama članicama EU, kao i među tvorcima politike i građanima, ti ključni pojmovi i njihove implikacije moraju da nam budu mnogo jasniji. U svim različitim lingvističkim i političkim kontekstima oni se moraju odnositi na ista pitanja. Tek kada se sve implikacije za socijalnu i kulturnu politiku na transnacionalnom, nacionalnom i regionalnom/metropolskom nivou tačno objasne i prihvate u otvorenoj raspravi, i više ne budu pretpostavljene, implicirane ili skrivene u retorici izuzetno nejasnih diskursa o kulturnoj raznolikosti, građani i tvorci politike u Evropi moći će zajedno da se bave tim veoma bitnim pitanjima.

Bibliografija

- Amin, A. (2004) „Multiethnicity and the Idea of Europe“, *Theory, Culture and Society*, sv. 21, br. 2: 1–24.
- Bennett, T. (2001) *Differing Diversities: Transversal Study of the Theme of Cultural Policy and Cultural Diversity*. Strazbur: Council of Europe Publishing.
- Bloomfield, J. (2003) „'Made in Berlin': Multicultural Conceptual Confusion and Intercultural Reality“, *International Journal of Cultural Policy*, sv. 9, br. 2 (jul): 167–183.
- Hoare, R. (2000) „Linguistic Competence and Regional Identity in Brittany: Attitudes and Perceptions of Identity“, *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, sv. 21, br. 4: 324–346.
- Levinson, S. C. (1983) *Pragmatics*. Kembridž: Cambridge University Press.
- Löffler, B. (2001) „Welche Integration? Eine Begriffserklärung nach der Diskussion um die deutsche Leitkultur“, *Inhalt PM* 375: februar.
- Shore, C. (2000) *Building Europe: The Cultural Politics of European Integration*. London: Routledge.

Kulturna politika u Evropi: pregled pitanja

Ulrike Hana Majnhof i Ana Triandafilidu

- 1. Transkulturalna Evropa: uvod u kulturnu
politiku u Evropi koja se menja (7)**
(prevela Ljubica Brajer)

Monika Sasateli

- 2. Logika evropeizacije kulturne politike (36)**
(prevela Ljubica Brajer)

Milena Dragičević-Šešić i Sanjin Dragojević

- 3. Zamišljene ili prave podele?
Kulturne politike i njihove granice (62)**
(preveo Đorđe Krivokapić)

Nađa Kivan i Ulrike Hana Majnhof

- 4. Sagledavanje kulturne raznolikosti:
diskursno-analitički pristup (83)**
(prevela Ljubica Brajer)

Urbane i metropolske perspektive

Asu Aksoj

- 5. London i projekat
urbanog kosmopolitizma (119)**
(prevela Ljubica Brajer)

Nađa Kivan i Kira Kosnik

- 6. „Belaštvo“ kulturne politike
u Parizu i Berlinu (146)**
(preveo Đorđe Krivokapić)

Martina Boze, Brigita Buš i
Milena Dragičević-Šešić

- 7. Uprkos kulturnoj politici i mimo nje:
praksa i strategije trećeg i četvrtog sektora
u Beču i Beogradu (181)**
(preveo Đorđe Krivokapić)

Ankica Kosić i Ana Triandafilidu

- 8. Urbana kulturna politika i imigranti
u Rimu: multikulturalizam ili samo
„paternalizam“? (216)**
(prevela Ljubica Brajer)

Transnacionalna i transkulturalna povezivanja

Asu Aksoj

- 9. Izazov migranata za novo viđenje Evrope (249)**
(prevela Ljubica Brajer)

Ulrike Hana Majnhof i Ana Triandafilidu

- 10. Šire od dijaspora: transnacionalne
prakse kao transkulturalni kapital (274)**
(prevela Ljubica Brajer)

Nikola Janović i Rastko Močnik

- 11. Tri registra neksusa: identitet,
periferne kulturne industrije
i alternativne kulture (305)**
(prevela Ljubica Brajer)

Kevin Robins

- 12. Ka transkulturalnoj politici
za evropski kosmopolitizam (347)**
(prevela Ljubica Brajer)

Izraz zahvalnosti (385)

Beleške o autorima (386)

Indeks (391)